

סימן ו

איסור הכניסה במנעל – להר הבית או לעזרה?

סתירה בין המשניות

במשנה במסכת ברכות (ט, ו) נאמר: 'לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו', וכן נאמר בבבלי (יבמות ו, ב). ואולם, במשנה במסכת שבת (ו, ח) נאמר: 'הקיטע יוצא בקב שלו, דברי ר' מאיר; ורבי יוסי אוסר; ואם יש לו בית קיבול כתותים, טמא. סמוכות שלו טמאין מדרס, ויוצאין בהן בשבת, ונכנסין בהן בעזרה. כסא וסמוכות שלו טמאין מדרס, ואין יוצאין בהם בשבת, ואין נכנסין בהן בעזרה.'

המשנה מחלקת בין סמוכות של קב לסמוכות כיסא, שהראשונות אינן חשובות כמנעל ולפיכך נכנסים בהן לעזרה, והשניות חשובות כמנעל – ואין נכנסים בהן לעזרה. מדברי המשנה משתמע שהאיסור להיכנס בכיסא וסמוכות שלו נוהג רק בעזרה, אך לא בהר הבית, למרות שהן נחשבות מנעל. לכאורה, דברים אלו עומדים בסתירה לדברי המשנה בברכות, האוסרת להיכנס עם מנעל לכל הר הבית.

במקום נוסף בגמרא (יבמות קב, ב), נקטה לשון 'עזרה' בנוגע לאיסור הכניסה במנעלים:

אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא באנפיליא, ואין צריך לומר במנעל וסנדל, לפי שאין נכנסין במנעל וסנדל לעזרה.

הסבר התוס' יו"ט

התוס' יו"ט (שבת שם) הרגיש בקושי זה, וכתב שהסיפא של המשנה האוסרת כניסה בסמוכות כיסא לעזרה – אוסרת גם בהר הבית, אלא שאגב

לקראת מקדש | סימן ו
איסור הכניסה במנעל – להר הבית או לעזרה?

הרבנותא שברישא, שבסמוכות קב מותר להיכנס אפילו לעזרה, ננקטה לשון 'עזרה' גם בסיפא.

לכאורה, עדיין לא ברור מדוע הוצרכה המשנה לרבנותא זו, להתיר כניסה בסמוכות קב לעזרה, והרי אם דינן אינו כמנעל, לא ברור מה הצד לאסור להיכנס בהן בעזרה. מלבד זאת, הסברו אינו מיישב את הקושי מלשון הגמרא ביבמות.

הסבר הערוך לנר

דרך אחרת ביישוב הקושי מופיעה בערוך לנר (יבמות קב, ב על רש"י ד"ה ולא באנפיליא), שבא ליישב גם את קושיית הראשונים¹ על רש"י (שם ד"ה ואין צריך) שתלה את האיסור להיכנס ל'עזרה' במנעלים בפסוק 'מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי' (ישעיה א, יב), ולא בפסוק 'של נעליך' (שמות ג, ה), שהובא בגמרא (ברכות סב, ב) כמקור לאיסור זה.

כהקדמה לביאורו, עמד הערוך לנר על כך שבגמרא בחגיגה (שם) הובא הפסוק 'מי בקש זאת מידכם' כמקור לפטור את המפונקים מעלייה לרגל, דהיינו אותם אנשים שקשה להם לעלות ללא מנעל, והיינו כרש"י.² לאור זאת, הציע הערוך לנר לבאר את היחס בין שתי הדרשות באופן הבא:

ב' דינים יש בזה: **דמדברי קבלה אמרינן דדוקא לעזרה**, וכל שכן למקום המקודש יותר אין נכנסין, וזה אתי מקרא דרמוס חצרי, דעזרה נקראה חצר אוהל מועד במשכן וכן נקראה במקדש, כדכתיב גבי שלמה שהקדיש את תוך החצר שהוא העזרה. אבל **חכמים עשו מעלה יתירה שגם להר הבית לא**

-
1. תוסי' (חגיגה ד, ב ד"ה כז), וכן הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א (יבמות שם ד"ה לפי).
 2. התוסי' (שם) כתבו ליישב זאת: 'דהתם עיקר אבל הכא ניחא ליה לאתוויי ראייה כדכתיב כי תבאו לראות וכו"'. כלומר, לדעת התוספות הפסוק המובא בברכות ('של נעליך') הוא עיקר הלימוד לאסור כניסה להר הבית במנעלים, ואעפ"כ הגמרא בחגיגה מעדיפה את הפסוק 'כי תבאו לראות פני מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי' – שעוסק בראיית פנים, וממנו ניתן ללמוד שהמפונקים שאינם יכולים לעמוד בחובת השלת הנעליים פטורים ממצוות ראייה.

לקראת מקדש | סימן ו
איסור הכניסה במנעל – להר הבית או לעזרה?

יכנוס, וסמכו זה מדכתיב במשה של נעליך וגו', הרי דבמקום מקודש אין לילך במנעל. והר הבית הוא מקום מקודש, דהוא מחנה לוי שאין זב ובעל קרי נכנס לשם.

אמנם, נראה לכאורה שיש קושי בהבנה זו: ראשית, רש"י עצמו כתב (חגיגה שם ד"ה מפנקי): 'דאין אדם נכנס **להר הבית** במנעלו, דכתיב מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי', ולדברי הערוך לנר, פסוק זה משמש מקור רק לאיסור הכניסה לעזרה.³ שנית, אין בזה כדי לכלכל את דברי המשנה בשבת, שהרי בתקופת המשנה כבר היה קיים איסור כניסה לכל הר הבית, ולא היה לה למשנה להתייחס רק לאיסור הכניסה לעזרה. ואכן הרש"י (יבמות שם ד"ה ולא) הציע לפרש כערוך לנר אך דחה זאת בגלל שתי קושיות אלו.

'עזרה' כשם לכל הר הבית

נראה שניתן ליישב את הקושי הן מהמשנה בשבת הן מהגמרא ביבמות, לפי ההנחה שהשם 'עזרה' יכול להתפרש גם ככינוי להר הבית כולו. ואכן יש מקורות רבים בדברי הראשונים והאחרונים שבהם נכתבה לשון 'עזרה' בעוד שברור שהכוונה להר הבית, וקיבצם כעמיר גורנה בסידור המקדש (ב, נ). ויש להוסיף על מקורותינו את דברי המפרש בנזיר (הוא הריב"ן, חתנו של רש"י; מד, ב ד"ה אלמא), שכתב: 'דזב אסור ליכנס במחנה לוי, דהיינו בעזרה'. וכן כתב המפרש במקום נוסף (מה, א ד"ה ה"ג לעולם): 'דבעזרה משתעי קרא דהיינו מחנה לוייה'. ויעוין עוד בגמרא (סוטה כ, ב) שנקטה לשון 'עזרה' בנוגע לטומאת נידה המצריכה יציאה מהר הבית ולא רק מהעזרה, ועמדו בזה ראשונים ואחרונים.⁴

3. הערוך לנר התייחס לדוחק זה, וכתב: 'ואף שרש"י שם כתב דלא יכנוס להר הבית, קושטא קאמר, דלאחר התקנה אפילו להר הבית לא יכנוס'. לכאורה, הדברים עדיין אינם מרווחים, משום שרש"י מציין בתוך כדי דיבור את הפסוק שממנו נלמד האיסור, וקשה לומר שכוונתו לאיסור דרבנן שנוסף על גבי האיסור המקורי.

4. ר"ח (נדפס בישורון יב [תשס"ג] עמ' מח-מט; ויעו"ש בהערה 42, שהאריך בזה וציין מקורות נוספים), תוס' (זבחים לב, א ד"ה ובטמאים), קרן אורה (סוטה שם ד"ה ומסקינן), מקדש דוד (קדשים ג, ז סד"ה ובזה ניחא), יביע אומר (ה, יו"ד כז, א), ועוד.

לקראת מקדש | סימן ו
איסור הכניסה במנעל – להר הבית או לעזרה?

לפי זה מיושב הקושי, ואין צורך לחדש חילוקי דינים בין הר הבית לעזרה, וכל המקורות בדברי חז"ל לדבר אחד נתכוונו, והוא איסור הכניסה להר הבית במנעל.

עניית 'ברוך שם כבוד מלכותו' במקום 'אמן' בהר הבית

והנה, נאמר במשנה (תענית טז, ב) בנוגע לעניית 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' בסיום ברכה: 'לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית'. מדברים אלו נראה שהענייה הייחודית למקדש נוהגת בכל הר הבית, ולא רק בתוך העזרה. והרב משה מרדכי אייכנשטיין שליט"א כתב לי, שמפשוט לשון המשנה, היה מקום להבין שהענייה הייחודית נוהגת רק בעזרה, שרוב דיני המקדש מיוחדים דווקא לה, ואם כן, נמצא שהשם 'הר הבית' מתייחס אליה.

ואולם, מדברי המפרשים נראה שהבינו שמדובר בכל הר הבית כפשוטו. הרמב"ם כתב (פיהמ"ש תענית ב, ה; ויעוין גם בהל' תעניות ד, טו): 'ר"ל שער המזרח של הר הבית ושער המזרח של עזרה', ומפורש יוצא מדבריו ששער המזרח אינו שער ניקנור, אלא השער המזרחי של הר הבית כפשוטו. כך מבואר גם ברע"ב (שם). כך עולה גם מדברי רש"י (ר"ה כז, א ד"ה בשערי): 'בשערי מזרח ובהר הבית – חדא מילתא היא: בשערי מזרח בהר הבית, ויש אומרים: בשערי מזרח – בעזרת נשים'. לפי הלישנא הראשונה, הדבר מפורש להדיא, וגם לפי הלישנא השנייה, נראה שהענייה התקיימה בעזרת נשים, מחוץ לעזרה, במקום שמדאורייתא דינו כהר הבית ורק חכמים קידשוהו להיות עזרת נשים.⁵

5. והנה, במלאכת שלמה (תענית שם) כתב: 'אלא בשערי המזרח ובהר הבית. ובמשנת החכם הר"ר יהוסף אשכנזי ז"ל נמחקו מלות ובהר הבית, וכן בירושלמי ליתיה'. מילים אלו חסרות אף בשני כתבי היד של המשנה (קאופמן ופרמה), אך נמצאות בכל עדי הנוסח של הבבלי (כ"י מינכן 95, מינכן 104, לונדון, יד הרב הרצוג, אוקספורד, וטי). ומכל מקום, אין הכרע שגרסה זו משקפת דעה הלכתית שונה.

לקראת מקדש | סימן ו
איסור הכניסה במנעל – להר הבית או לעזרה?

והנה, הרב יהודה מרדכי קרויס (קובץ מוריה שנה כד גיליון ז-ט [רפג-רפה] עמ' קג) הקשה על ההבנה שעניית ברוך שם כבוד מלכותו מתקיימת בכל הר הבית ולא רק בעזרה, מהאמור בגמרא (יומא סט, ב) שבהר הבית אין הוגים את השם המפורש אלא רק בעזרה, והרי עניית ברוך שם היא מענה לברכה בשם המפורש, ולא ברור אפוא מדוע תחולתה בכל הר הבית ולא רק בעזרה. ויעוין במה שכתב ליישב זאת בספר דף על הדף (תענית טז, ב). אמנם כבר כתב הרש"ש (יומא שם ד"ה רג"א) שדברי הגמרא ביומא אכן סותרים להנחה שעניית ברוך שם היא מענה להזכרת השם המפורש, וכן כתב בהערות הגר"ש אלישיב (יומא שם ד"ה א"ל). ויעוין עוד באפיקי ים (ח"ב סוף סי' ג'), שחילק בין שני סוגים של שם המפורש, ששם מ"ב הוא רק בעזרה ושם בן ד' הוא גם בהר הבית. ושוב חזר והתקשה בזה, יעוין שם. ולדברי הרש"ש והגר"ש, לא קשיא מידי. ויש להאריך עוד בדיני הזכרת השם ועניית אמן ובשכמל"ו. והנצרך לעניינינו הוא שלא מצינו למי שיפרש שלשון 'הר הבית' שבמשנה מתייחסת לעזרה. ואחר כל הדברים האלה, הסכים לכך גם הרב אייכנשטיין שליט"א, שכוונת המשנה להר הבית.

סיכום

עלה בידינו, שאיסור הכניסה במנעל מתייחס לכל הר הבית, וכך יש לפרש גם את המקורות התולים את האיסור ב'עזרה'.

6. נכתב במקור בקונטרס אחרון, ובמהדורת נופת צופים תשנ"ז שובץ בגוף הספר במקומו (עמ' כח-כט), בתוך סוגריים רבועים.